

ДЖОЛОС С. В.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач
кафедри загально-правових дисциплін
Черкаського факультету
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 340:321.7:321.6

ПРОБЛЕМА НЕЕФЕКТИВНОСТІ ДЕМОКРАТІЇ

Стаття присвячена проблемі неефективності демократії. Визначено основні недоліки демократії. Обґрунтовано притаманність багатьох позитивних рис авторитаризму. Окреслено основні засади поєднання корисних елементів демократії та авторитаризму як важливої засади забезпечення ефективності управління та загального благоденства.

Ключові слова: авторитаризм, влада, демократія, ефективність, легітимність.

Статья посвящена проблеме неэффективности демократии. Определены основные недостатки демократии. Обоснованы многие позитивные черты авторитаризма. Очерчены основные принципы сочетания полезных элементов демократии и авторитаризма как важной основы обеспечения эффективности управления и общего благоденствия.

Ключевые слова: авторитаризм, власть, демократия, легитимность, эффективность.

The article is devoted to the democracy inefficiency problem. The main shortcomings of democracy were found. Useful features of authoritarianism were substantiated. The main principles of democracy and authoritarianism combination as a base of stability and welfare were outlined.

Key words: authoritarianism, democracy, efficiency, legitimacy, power.

Вступ. У сучасності прийнято вважати, що демократія є визначною суспільною цінністю та панацеєю від безлічі соціально-економічних та політико-правових негараздів. Разом із тим логіка і досвід свідчать, що демократії (як і будь-якому іншому феномену), виходячи із закону єдності і боротьби протилежностей, можуть бути властиві і позитивні, і негативні риси.

Незважаючи на ту обставину, що проблеми демократії тією чи іншою мірою перебували у полі зору багатьох дослідників (Арістотель, М.О. Баранов, В.В. Бушанський, В.П. Горбатенко, Р. Даль, А.Д. Керімов, Б. Кухта, В.В. Мадіссон, Ш.Л. де Монтеск'є, Ю.М. Оборотов, Платон, Я. Тінберген, Ф.А. фон Хайек, В.С. Чиркін та ін.), варто зазначити, що в сучасних умовах, у т.ч. завдяки тенденції копіювання західних шаблонів, часто забувають про негативні риси демократії, що часто призводить до негативних наслідків.

Постановка завдання. Тому основними завданнями цієї статті є виявлення основних позитивних та негативних рис демократії, окреслення основних засад її поєднання з авторитаризмом задля забезпечення ефективності управління та суспільного добробуту.

Результати дослідження. Виклад основного матеріалу дослідження доречно почати з того, що до числа переваг демократії її прихильники, як правило, відносять такі: а) здатність запобігти деспотизму; б) здатність допомогти людям захистити їхні інтереси; в) надання можливості керівництву отримувати більш повну інформацію; г) надання людям максимальної можливості жити відповідно до їх власних законів; ґ) гарантування широкого діапазону особистої свободи і прав людини; д) наділення громадян моральною відповідальністю за їхні політичні рішення; е) здатність загалом забезпечити політичну рівність; є) демократичні країни мають тенденцію бути багатшими та володіти більш високим рівнем людського розвитку в порівнянні з недемократичними країнами (правда, не завжди); ж) блага т.зв. «теорії демократичного миру» (невисока ймовірність війни між демократичними країнами) [1; 2; 3; 4].

Разом із тим не варто забувати позицію класиків політико-правової думки щодо демократії. На думку Ш.Л. де Монтеск'є, демократія підходить лише тим державам, які є невеликими за площею [5, с. 111-112], очевидно, не в останню чергу внаслідок того, що для правильного вибору всі повинні всі знати. Арістотель вважав демократію близькою до охлократії владою натовпу та, загалом, «неправильною» формою владарювання. На противагу їй античний мислитель обстоював ідею політії – влади народу у державі, де більшість складає середній клас [6]. Р. Стил вважав, що демократія схильна до заворушень і безпорядків [7, с. 114]. Платон вказував, що демократія веде до тиранії [8].

На превеликий жаль, ситуація в незалежній Україні якнайкраще демонструє справедливість думок назованих вище давніх мислителів, зокрема: а) Україна, будучи найбільшою (після Росії) державою Європи,

має надто велику площу для того, аби всі громадяни могли бути знайомими з тими, кого вони обирають; б) середній клас, як опора стабільності суспільного життя, є несформованим; в) «майданна демократія» за останнє десятиліття набула небувалої популярності, що, загалом, свідчить про кризу.

Так само досвід багатьох країн світу демонструє неефективність демократичних інститутів, при цьому, навпаки, часто добробут має місце у державах, далеких від демократії.

Так, чимало держав, що процвітають, зокрема Кувейт, ОАЕ, Саудівська Аравія мають тоталітарно-релігійну систему, а європейські абсолютні монархії Нового часу сприяли подоланню анархії, утвердженню достатньо могутніх національних держав, деякі з яких у майбутньому стали імперіями. Натомість Українська Козацька Держава, Річ Посполита (виборна монархія зі слабкою владою короля і широкими повноваженнями сейму), міста-держави Італії, Українська Народна Республіка, Веймарська республіка та інші держави, що характеризувалися значно вищим рівнем демократизму, ніж сучасні їм держави, були далекі від того, щоб забезпечити порядок і добробут, і, врешті-решт, припинили своє існування.

Якщо взяти до уваги дослідження неурядової організації Freedom House [9], стає зрозуміло, що більшість країн світу, близько 2/3, є «несвободними» або «частково свободними». При цьому серед «несвободних» і «частково свободних» країн є як світові лідери (Китай, Росія, Саудівська Аравія тощо), так і аутсайтери (Гвінея, Кот-д'Івуар та ін.). Так само серед «свободних» країн є як процвітаючі (США, Німеччина, Японія тощо), так і вельми бідні (Малі, Гана, Монголія тощо) [9]. Загалом же стан справ у багатьох сучасних «свободних» країнах Латинської Америки (Гайана, Суринам, Уругвай, Сальвадор та ін.), Африки (Гана, Бенін, Малі, Кабо-Верде, Сан-Томе і Принсіпі та ін.), Азії (Індонезія, Монголія та ін.) та Океанії (Вануату, Мікронезія, Тувалу, Кірібаті, Науру, Маршалові острови та ін.) є не кращим, ніж в їхніх «несвободних» сусідів. Більше того, сьогодні гегемонія у світі процвітаючих демократичних держав заходу (країни ЄС і США) все більше оспорується такими досить далекими від демократії державами, як Росія, Китай та ін.

Необхідно мати на увазі, що стрімка, неволюційна демократизація за певних обставин може супроводжуватися зайвими жертвами (революції в Англії, Франції, Росії, хаос у низці країн пострадянського простору у 80-90-х рр. XX ст. тощо). Слід додати, що домінування капіталу в умовах демократії є природним явищем, оскільки скасування різноманітних станових і класових привілеїв та загальне утвердження формальної рівності і, особливо, сам традиційно властивий буржуазному суспільству факт поділу на бідних, середній клас і багатих дає змогу практично безпомилково визначити тих, хто має найбільші шанси зайняти пріоритетне становище в суспільно-політичній ієрархії.

При цьому також варто зазначити, що в певних випадках великий капітал в особі транснаціональних корпорацій може навіть створювати загрозу інституту держави як такому [10, с. 200], зокрема внаслідок тиску на державну владу, суверенітет та економіку держави.

Тому не даремно голландський вчений, лауреат Нобелівської премії з економіки, Я. Тінберген сформулював «основне правило» економічної політики: «Уряд повинен мати кілька різних засобів економічної політики (оскільки в економічних системах існує дві основні координаційні задачі (мікро і макро). Тому стає очевидним: для ефективного управління економікою необхідні хоча б два координаційні механізми – плановий і ринковий» [11, 69; 12].

У зв'язку з усім викладеним вище постає необхідність дослідження причин неефективності демократії та її недоліків.

В загальному плані основними причинами неефективності демократії варто вважати такі: а) народ (особливо той, що не має давніх демократичних традицій) не є достатньо компетентним у тонкощах політико-правового життя, тому не надто спроможний належно самостійно здійснювати державну владу; б) відкриття широкого доступу до влади посередніх осіб, плутократів та клептократів; в) непослідовність наступництва влади, за якого влада не встигає довести свої програми до логічного завершення; г) зруйнування старих управлінських структур є значно простішим, аніж утворення їх ефективних заміників тощо.

Крім того, демократії також властива й низка значних недоліків: а) утворення можливості для певних кіл просувати свої інтереси за рахунок усіх інших; б) утворення можливості диктатури більшості по відношенню до меншості; в) ймовірність наділення правом прийняття рішення людей, які недостатньо компетентні; г) відволікання людей від проблем і можливостей їх приватного життя; г) неефективність у перехідний період у плані економіки, управління і порядку та ін. [1; 2]; д) демократія легко піддається впливу груп тиску, адже влада «купує» їхню підтримку [13, с. 154-155] та ін.

Відомий дослідник О.Д. Керімов солідаризується з Дж. Сарторі щодо того, що демократія є не владою народу або більшості, а лише «певною технологією набуття і здійснення державної влади меншістю за допомогою більшості, з опорою на більшість, але далеко не завжди в інтересах і на благо більшості» [14, с. 25-26]. Також ним виділяється низка недоліків демократії: а) можливість доступу до влади далеко не найкращих осіб; б) велика ймовірність необдуманих дій і хибного вибору; в) меншість, що прийшла до влади демократичним шляхом, набагато охочіше задовольняє свої особисті, а не суспільні інтереси; г) виборність негативно впливає на діяльність політиків, оскільки вони реально діють в інтересах меншості і лише прагнуть догодити більшості (часто всупереч її істинним інтересам); г) відсутність чіткої волі більшості

як такої (25% виборців остаточно визначаються лише в останній день, а 10% виборців відчувають «шок кабінні») і радикально змінюють раніше виношену думку вже при заповненні бюлетеня); д) фарисейство демократії, яка створює хибну впевненість, що кожен може взяти участь у здійсненні владних повноважень чи влитися до лав владарюючих; е) демократія часто довільно тлумачить волю більшості та буває агресивною до всього, що виходить за межі загальноприйнятого тощо [14, с. 29-44].

Якщо уявити, що у певній країні має місце системна криза чи інші значні негативні явища, цілком природно, що за певних обставин авторитарний режим може видатися значно більш ефективним, аніж демократичний.

При цьому варто підкреслити, що самого по собі поняття «авторитарний режим» не варто лякатися. Справа у тому, що воно не означає тоталітаризму та масових репресій, адже в основу класифікації державних режимів на демократичний, авторитарний і тоталітарний покладено поділ влади і домінування певної її гілки (за тоталітарного режиму поділ влад взагалі відсутній, за авторитаризму домінує виконавча влада, за демократії – судова або законодавча (за лібералізму) [15, с. 374-375], а також визначення органу, що є центром прийняття рішень у державі [16, с. 38].

При цьому, якщо незалежність суду є надзвичайно важливою засадою здійснення правосуддя, то, на нашу думку, казати про домінування судової гілки влади над законодавчою і виконавчою некоректно, оскільки суд має, насамперед, розв'язувати відповідно до закону різноманітні конфліктні відносини, а надання йому правотворчих та управлінських повноважень фактично означатимуть відхід від поділу влад.

Крім того, відомий австрійський мислитель Ф.А. фон Хайек піддає критиці деякі елементи популярної сьогодні моделі парламентської демократії, головним недоліком якої він вважає «необмежену владу», породжену принципом парламентського суверенітету, за якого представницький орган не може ставити загальні принципи вище своїх, бо для самозбереження мусить купувати підтримку груп тиску шляхом надання їм особливих привілеїв [13, 14-15].

Слід наголосити, що найбільш стабільним є управління в тих державах, де домінує становище займає виконавча влада. В.С. Чиркін зазначає, що високий рівень стабільності забезпечується у теократично-абсолютистських й дуалістичних монархіях, а також у президентських республіках. Натомість у парламентарній монархії і парламентарній республіці партійна приналежність міністрів, склад уряду повніше й точніше відображає зміни суспільної думки, її коливання передусім через парламент, що зумовлює значний недолік – нестабільність уряду. Так, у післявоєнній Італії (на 1998 р.) змінилося 56 складів уряду [17, с. 151-152].

Варто сказати, що, на думку О.Д. Керімова, домінує становище виконавчої влади є історично визначеним, об'єктивно зумовленим всім ходом розвитку людської цивілізації [14, с. 106-107], оскільки саме вона має найбільші фінансові, матеріально-технічні, техніко-технологічні, організаційні, людські та ін. ресурси; надзвичайно великі можливості впливу на всі інші державно-владні структури, передусім на парламент; є ініціатором прийняття більшості законів; має найміцніші управлінські потужності; створює переважну більшість нормативних (підзаконних) актів; характеризується найбільшою оперативністю тощо [14, с. 100-112].

При цьому доречно вказати, що, на думку М.О. Баранова, інститути, які заважають концентрації влади, можуть паралізувати роботу уряду й перешкоджати проведенню реформ [18, с. 179-185].

Разом із тим Ф.А. фон Хайек вказує, що влада обмежується і ґрунтується на громадській думці про певні властивості, які повинні мати її акти [19, с. 131-132]. Таким чином, легітимність, підтримка громадськості є визначальною підвалиною досконалості будь-якого державно-політичного режиму. Разом із тим легітимність можлива лише при задоволенні законних і справедливих прав та інтересів народу і суспільства.

Разом із тим необхідно сказати, що певною мірою самій природі владарювання відповідають деякі достатньо прийнятні риси авторитаризму, зокрема: відсутність штучного піднесення ролі судової чи законодавчої влади; відсутність надмірної свободи, що перевищує розумні межі; наявність певної елітарності й реальна здатність влади керувати політичними та економічними процесами, вживати в разі потреби певних рішучих заходів.

Слід зазначити, що засади й рівні авторитаризму можуть бути різними: від раціональних, виправданих ситуацією (стан війни, суспільна криза), до ірраціональних. Загалом, авторитарним формам влади властиві певні елементи демократизму. Зокрема, автономія особистості й суспільства в неполітичних сферах. Варто наголосити, що авторитаризм вважається виправданим і природним за умови краху старих соціальних структур, переходу до нових. Він є досить поширеним (певні монархії, диктаторські режими, військові хунти і т.п.), що пояснюється низкою його позитивних можливостей, особливо при проведенні радикальних реформ: забезпечення громадського порядку, проведення швидкої реорганізації соціальних структур, концентрація зусиль і ресурсів для виконання конкретних завдань тощо [20, с. 30].

Вища, порівняно з демократичним режимом, ефективність авторитаризму підтверджується тим фактом, що під час війни в багатьох країнах йому надають перевагу: панує воєнний стан, оголошуються комендантські години, вибори не проводяться, продовольство відпускається по картках і т.ін.

Заради справедливості необхідно зазначити, що в умовах надзвичайного стану, війни і т.п. тоталітаризм може виявитися ще більш ефективним, ніж авторитаризм (і, тим більше, демократія). Російський дослідник

Б.В. Соколов зазначає: «У Другій Світовій війні виявилася стійкість тоталітарних режимів, їх здатність заставляти свій народ битися у безнадійних або таких, що здаються безнадійними, умовах. Це стосується, в першу чергу, Радянського Союзу і Німеччини... Швидкий крах Франції показав... вразливість (західних демократій) за критичних умов... Англія встояла... внаслідок того, що розташовувалася на островах» [21, с. 491-492].

В.В. Бушанський зазначає, що авторитаризму властиві позитивні й негативні риси, але сама закономірність його виникнення (необхідність подолання кризи, наведення порядку, прискорення формування нової системи суспільного буття, управління народним господарством тощо) певною мірою його виправдовує. Водночас ефективність та функціональність авторитаризму дають змогу констатувати, що авторитарні важелі управління варто не ігнорувати, а використовувати [22, с. 593].

При цьому загалом слід сказати, що певний авторитарний режим у конкретній державі є виправданим настільки, наскільки він є ефективним та легітимним. Тому, скажімо, не надто демократичні режими в Росії, Білорусі, Китаї, країнах Перської затоки, очевидно, є більш обґрунтованими, ніж в Північній Кореї (хоча про військові здобутки КНДР, як свідчення її могутності, також не слід забувати). Зауважимо, що формування влади має відбуватися на основі критеріїв відповідальності, моральності і професійності.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи викладене, зазначимо, що в межах цього дослідження ми дійшли таких найголовніших висновків:

1. Демократія є вельми далекою від досконалості, внаслідок залучення (чи створення враження про залучення) до управління державою некомпетентної маси народу, схильності до охлократії, можливості доступу до влади посередніх осіб, неефективності та нестабільності управління (що лише загострює кризові явища) тощо.

2. Значно більш ефективним, особливо в умовах здолання кризи та інших негараздів, є авторитаризм, який, однак, повинен ґрунтуватися на видачній якостях особи, що прагне служити державі і суспільству.

3. Застосування авторитарних важелів управління задля користі суспільства повинно ґрунтуватися на поступовості, планованості, легальності, легітимності та реальній спрямованості на вирішення причин, а не поточних наслідків кризових явищ.

4. Очевидно, ефективний державний режим має органічно поєднувати позитивні риси демократії та авторитаризму, зокрема щодо захисту прав і свобод людини і громадянина, побудови соціальної держави, патерналізму, стабільності влади, піднесення її виконавчої гілки, розширення втручання держави в економіку, управління народним господарством, безкомпромісної боротьби зі злочинністю тощо.

Перспективними напрямками подальшого дослідження цієї проблематики є більш детальне визначення основних напрямків, форм і меж застосування авторитарних важелів управління для здолання кризових та інших негативних явищ, а також детальний аналіз відомих історії авторитарних і демократичних режимів.

Список використаних джерел:

1. Демократия [Электронный ресурс] / Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Демократия>. – Демократия.
2. Christiano T. Democracy // Stanford Encyclopedia of Philosophy. 2006.
3. Dahl R.A. Democracy. Chicago: Encyclopædia Britannica, 2007. Vol. 17, № 179.
4. Теория демократического мира [Электронный ресурс] / Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/Теория_демократического_мира. – Теория демократического мира.
5. Монтескье Ш.Л. О духе законов / Ш.Л. Монтескье. – М. : Мысль, 1999. – 672 с.
6. Мироненко О.М. Арістотель / О.М. Мироненко // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. – К. : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998. – Т. 1: А-Г. [Електронний ресурс] / О.М. Мироненко. – Режим доступу : http://student-lib.net/law_encyclopedia_ua.php?letter=%E0&word_id=352. – Арістотель.
7. Steele R. The Englishman. London, 1955. P. 114.
8. Мироненко О.М. Платон / О.М. Мироненко // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. – К. : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2002. – Т. 4: Н-П. [Електронний ресурс] / О.М. Мироненко. – Режим доступу : http://student-lib.net/law_encyclopedia_ua.php?letter=%EF&word_id=6185. – Платон.
9. Freedom House [Электронный ресурс] / Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/Freedom_House. – Freedom House.
10. Оборотов Ю.М. Традиції та оновлення у правовій сфері: питання теорії (від пізнання до розуміння права): монографія / Ю.М. Оборотов. – Одеса : Юридична література, 2002. – 280 с.
11. Филонич В.С. Экономический этатизм / В.С. Филонич // Вісник Міжнародного Слов'янського університету. Серія : Економічні науки. – 2005. – 8, № 1-2. – С. 68–70.
12. Тинберген Я. Пересмотр международного порядка / Я. Тинберген. – М. : Прогресс, 1980. – 384 с.
13. Хайек Ф.А. Політичний устрій вільного народу / Ф.А. Хайек // Хайек Ф.А. Право, законодавство та свобода: [в 3 т.] / А.Ф. Хайск. – К. : Сфера, 1999. – Т. 3. – 252 с.

14. Керимов А.Д. Современное государство: вопросы теории / А.Д. Керимов. – М. : Норма, 2008. – 144 с.
15. Кухта Б. Режим політичний / Б. Кухта // Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни / [Б. Кухта, А. Романюк, Л. Старецька та ін.]; за ред. Б. Кухти. – Львів : Кальварія, 2003. – С. 374–375.
16. Оборотов Ю.Н. Современное государство: основы теории. Учебный курс / Ю.Н. Оборотов. – Одесса : Астропринт, 1998. – 132 с.
17. Чиркин В.Е. Государствоведение: учебник / В.Е. Чиркин. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Юристъ, 2000. – 384 с.
18. Баранов Н.А. Об эффективности демократии / Н.А. Баранов // Актуальные проблемы современного политического процесса: Материалы международной научной конференции. Санкт-Петербург, 15 февраля 2007 г. – СПб. : Балтийский государственный технический университет, 2007. – Ч. 1. – С. 179–185.
19. Хайек Ф.А. Правила та порядок / Ф.А. Хайек // Хайек Ф.А. Право, законодавство та свобода: [в 3 т.] / Ф.А. Хайек. – К. : Сфера, 1999. – Т. 1. – 196 с.
20. Мадіссон В.В., Горбатенко В.П. Авторитаризм / В.В. Мадіссон, В.П. Горбатенко // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998. – Т. 1: А-Г. – С. 30.
21. Соколов Б.В. 100 великих войн / Б.В. Соколов. – М. : Вече, 2004. – 544 с.
22. Бушанський В.В. Авторитаризм: pro et contra / В.В. Бушанський // Держава і право: Збірник наукових праць: юридичні і політичні науки. – 2007. – Вип. 36. – С. 590–597.

ДУНАС О. І.,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 123.1

ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ СВОБОДИ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ

Стаття присвячена розкриттю трансцендентальної парадигми філософствування в неklasичній і постнеklasичній європейській філософській думці стосовно проблеми свободи як можливості індивіда бути самим собою і реалізувати себе як творчого суб'єкта.

Ключові слова: трансцендентальна філософія, трансцендентальна свобода, феноменологічний метод, самореалізація особистості, життєстверджуючі цінності, соціальні технології, структура людської свідомості, концепція свободи, суб'єктивне мислення.

Статья посвящена раскрытию трансцендентальной парадигмы философствования в неклассической и постнеклассической европейской философской мысли по проблеме свободы как возможности индивида быть самим собой и реализовать себя как творческого субъекта.

Ключевые слова: трансцендентальная философия, трансцендентальная свобода, феноменологический метод, самореализация личности, жизнеутверждающие ценности, социальные технологии, структура человеческого сознания, концепция свободы, субъективное мышление.

The author describes the transcendental philosophical paradigm of nonclassical and Postnonclassical European philosophical thought about the problem of freedom as the possibility of an individual to be themselves and to realize himself as a creative entity.

Key words: transcendental philosophy, transcendental freedom, phenomenological method, self-identity, life-affirming values, social technology, the structure of the human mind, the concept of freedom, subjective thinking.

Постановка проблеми. Період XIX–XX ст. характеризувався широким спектром філософської думки, коли набув подальшого розвитку неklasичний тип філософствування, що зародився з критики класичної філософії, котра знайшла своє завершення в гегелівському панлогізмі. Завдяки цьому трансцендентальна парадигма філософствування отримала новий імпульс до розвитку, зокрема, й у царині проблем свободи.

Аналіз дослідження даної проблеми. Різні аспекти феномена «свобода» репрезентуються науковими пошуками таких вчених сучасності як Н. Аббаньяно, Д. Белл, І. Берлін, Т. Гадамер, Ю. Габермас, А. Гелнер, Б. Рассел, Е. Левінас, Дж. Ролз, І. Льїн, В. Нерсесянц, Т. Ойзерман, В. Шинкарук, С. Труфанов, О. Сумін, Ж. Валь, Р. Гайм, Е. Вейль та інші.

